

Михайло МІНАКОВ

ДІЙСНІСТЬ УНІВЕРСИТЕТУ:
МІЖ НАУКОВИМ УНІВЕРСАЛІЗМОМ ТА
УКРАЇНСЬКИМ ТРАЙБАЛІЗМОМ

Розмову про Університет в Україні можна вести з урахуванням трьох взаємопов'язаних обмежень:

1) розмова про Університет стосується того, що як факт відсутнє в сучасній українській культурі; ми аналізуємо Університет у модусі «ще-не-фактичного», а отже, в модусі контрфактичного і в ідеалі необхідного та проєктивного;

2) Університет у культурі сучасної України як концепт запозичено із західноєвропейських реалій і російського минулого; після радянсько-українського та новоукраїнського періодів установ університетського штибу в країні немає;

3) важливо пам'ятати, що ми міркуємо про Університет у термінах та умовах, створених або в наявних українських вишах, або в контексті західноєвропейських культур.

Є Університет і «університети». Для європейця аналіз ідеї Університету має відбуватися з урахуванням його уможливлення засобами, створеними в Університеті, тому сам аналітичний апарат може не помічати багатьох аспектів Університету як предмета дослідження. І.П. Бурд'ю, і У.І. Шнайдер вказують, що недолік вивчення університету полягає в тому, що його ідею ми визначаємо зсередини та покладаємо в основу свого розуміння звичаєність тих практик, які діють в університетській структурі часу та місця, де перебуває аналітик [див.: 1, 3]. В Україні слід бути ще обережнішим: в умовах, коли Університет є контрфактичною ідеальною структурою, дослідницька редукція має пам'ятати про умовність терміна «університет» в українських реаліях. Український університет (далі – «університет») – це установа, мета якої полягає в підготовці необхідних фахівців визнаного рівня. Встановлення потреби у фахівцях та визнання рівня їхньої підготовки відчужено від «університету». Так само

від «університету» відчужено й право визнавати кваліфікованість та компетентність дослідників-викладачів. Ці українські особливості визначають те, що «університет» є допоміжним навчальним закладом для народного господарства, де дослідження виступають надлишковою діяльністю викладачів у вільний від основної роботи час. «Університет» – це частина державного апарату; установи цього штабу в якийсь момент подолали межу, що давала б нам можливість справедливо йменувати їх університетами. Тож, аналізуючи український університет, маємо пам'ятати про те, що ми говоримо про нього, порівнюючи наявні європейські концептуальні конструкти та фактичні інститути з українськими державно-навчальними установами, назва яких має те саме звучання.

Проблема цієї ситуації в тому, що маючи уявлення про те, чим повинен бути Університет, чим він є в різних культурних ареалах і чим він там поки не є, ми в Україні весь час намагаємося мислити так, наче університетська омонімія в нас має певне культурно-онтологічне підґрунтя. Справді, дієвість імітації, яка панує в більшості шарів української публічної сфери, і віра в те, що маска може стати справжнім обличчям, спирається на поширену думку про діалектичний перехід імітації в справжність. Адже панування імітативних практик останніх п'ятнадцяти років в Україні довело, що держава та суспільство можуть існувати й за таких умов. Ба більше, це існування для певної частини людей перетворилося на умову забезпечення їхнього процвітання. Тож і критерій того, що є справжнім, а що – імітативним, втрачає свій зміст. Ця ситуація значно ускладнює стартові можливості для дослідження фактичного боку реалізації ідеї Університету, з одного боку, однак, з іншого, дозволяє нам вивчати Університет за логікою «від супротивного». Контрфактичність наших міркувань про Університет, яку ми перед тим визнали за обмеження, слід зробити сильною стороною нашого аналізу, акцентуючи увагу на відмінності європейської університетської ідеї та практики від ідеї та практики українського «університету».

1. Університетська антиномія: між відповідальністю перед вимогами розуму та потребами держави

Контрфактичність аналізу Університету дозволяє нам чіткіше побачити його основну антиномічну облаштованість. Цю

антиномію я описав би як суперечність між розумною природою Університету, похідною від уявлення про єдність, ідеальну незмінність й універсальність принципів розуму, і його зануреністю в конкретну історично-культурну ситуацію. З одного боку, самоусвідомлення Університету ґрунтується в модерній ідеї розуму. Ляйбніц визначив Розум як дію та взаємодію принципів несуперечності та розумної активності. Несуперечність дає формальний критерій для процесу висновування, а активність розуму говорить про сутнісну здатність робити невідоме відомим, неосяжне – зрозумілим, таємне – поясненим, а інтимне – повідомленим. Таким чином, модерний розум постає як формотворча активність, що веде до виникнення розумно облаштованого публічного простору. З іншого боку, практика та безпосередні завдання Університету в його рідному культурному ареалі і в ареалах, де університетські установи постали згодом, залежать від державної політики у сфері освіти й науки, чинних наукових практик у суспільстві та рівня й характеру взаємодії університетських корпорацій із політичним, економічним і громадянським суспільствами. Університет у контексті певних культурних ареалів має свою окрему, часто неповторну та нерациональну дійсність. Розумність університетської ідеї та позарациональна культурна налаштованість університетських корпорацій суперечать одна одній.

У полі напруги між цими двома аспектами університетських реалій постає розуміння відповідальності Університету. Слід погодитися з кантівськими варіаціями Деріди з приводу того, що розумна природа університетської установи становить підґрунтя її відповідальності [5, 137]. Згідно з цим відповідальність Університету є відповідальністю за дотримання вимог розуму в конкретній культурно-історичній ситуації, яка переважно суперечить ідеальним конструкціям і філософським уявленням про університет. Університет виникає як установа раціональної інтерпретації, яка робить ідеї та твердження розумними. Проте дія університетських корпорацій відбувається завжди в умовах спокушання суспільними преференціями, державними почеснями та цілераціональністю технології, яка перетворює наукову прагматику на суспільну заангажованість, критичну метапозицію – на ідеологічну креативність, а невизначеність знання – на вимірюваність інформації. Ці спокуси нищать живу тканину

університетської науки, проте змушують Університет реагувати, еволюціонувати. У будь-який момент своєї еволюції Університет відповідальний за можливість мислити в певному місці в певний час, чи, як сформулював Деріда, за «спільноту мислення» [5, 137].

У наших культурно-історичних умовах Університет мав би відповідати за модернізацію українського суспільства, тобто за:

- 1) утримання раціональної дистанції між наукою та освітою, з одного боку, політикою та економікою – з іншого;
- 2) раціоналізацію вимог громадян до держави й ефективне використання можливостей чинних демократичних інститутів;
- 3) розчаклування та деміфологізацію самоусвідомлення українського суспільства.

Проте цього не відбувається. Університет як автономний критично налаштований суб'єкт суспільних відносин відсутній. Відстань між «університетами» та державою відсутня. Відсутнє університетське самоуправління, і це й у політичному, і в науковому, і в ідеологічному, і в організаційно-адміністративному сенсі утримує виші у статусі державних установ, де відповідальність є відповідальністю перед державою. Відстань «університетів» та нової української економіки взагалі є чимось уявним. «Університети» виступають прибутковими державними підприємствами, які тільки через непорозуміння не обкладаються тими ж податками, що й корпорації. «Університети» є плоть від плоті української державницької ідеології й тіншової економіки. Корисність і прибутковість українського університету для його господаря (і окремих довірених акціонерів) є значною, і з власної волі господар не відмовиться від свого недалекогоглядного панування.

Державне панування над «університетами» вигідне не лише в сенсі економічному, а й у символічному. Науковці, які гуртуються навколо «університетів», надзвичайно активні у сфері відтворення й утворення панівних ідеологем і режимів істин. Власне, для цього й потрібен такий щільний державний контроль за Університетом в Україні: важливий контроль за розумом, панування над можливістю раціонального перетворення суспільства. Натомість «університети» плекають міфи та героїку сприйняття минулого України. Уся сучасна державницька ідеологія як результат специфічної освіти в радянських вишах, окремі кафедри яких інституціоналізували пам'ять про націо-

налістичні теорії кінця XIX – початку XX століть, відтворюється в новоукраїнських «університетах». «Університети» – важливі чинники плекання в українській культурі ірраціонального та його виняткової ролі. Якщо Університет, як зазначив М. Вебер, мав інтелектуалізувати та раціоналізувати культурний світ, наповнений магічними уявленнями та світоглядними міфами, тобто розчакловувати Світ, доводячи, що кожен охочий може на власному досвіді переконатися, що у світі немає потаємних сил і всі речі коряться людському розумові [6, 6], то «університети» діють навпаки: їхня мета полягає у створенні та відтворенні «світоглядів», а не в проясненні проблем і критичному розгляді умов існування. «Університет» бачить свою відповідальність за відтворення «державницького» та «національно свідомого» світогляду в громадянах, підриваючи етатичністю своїх інтенцій можливість громадян діяти, як належить громадянам.

2. Університет між племінними та дослідницькими практиками

До числа загальних рис українських «університетів» слід зарахувати і їхню участь у суспільній та культурній атомізації, у регіоналізації України. Тенденція атомізації українського суспільства супроводжується розривом тканини наукової комунікації в Україні. Наш аналіз показав, що у сфері історії філософії гуманітарії схильні досліджувати теми, які дивним чином збігаються з культурними настановами певного регіону. Так, культурно-політична прагматика дослідницьких тем українських науковців чітко ділить країну на регіони Сходу та Півдня, Центр і Північ, Захід. Українські «університети» постають одним із важливих чинників регіоналізації.

Обласні університети, колишні педінститути та технікуми, значною мірою відповідають за створення регіональних міфів, що відсилають до племінних міфів, переказів локальної унікальності. Ці міфи мають локальну політичну значущість, але також впливають на традиціоналістське світобачення, засноване на патріархальних настановах.

Радикальний консерватизм пострадянського суспільства з його ірраціональною основою веде до посилення трайбалістичних тенденцій у суспільних практиках, до квазіплемінного світобачення. Прикладами цього можна назвати феномен земляцтва у

Києві. Так, поле вагомості галицького міфу в надсучасному Києві уможливило шлюби, партнерів яких обрано за посередництва галицького земляцтва. Чимало українських банків (їхні власники і штат) дивним чином пов'язані з Дніпропетровськом. Таких прикладів чимало, і вони ще чекають на свого дослідника. Ми ж повернемося до трайбалізму в «університетах».

Племінні міфологеми в меседжах регіональних університетів впливають не лише на споживачів символічного ринку, а й на виробників і власників символічного капіталу. Племінний устрій локальних університетів можна простежити за родинними зв'язками професури, університетських адміністраторів і регіональних управлінців. Це не унікальний випадок. Ті самі племінні структури французьких університетів знаходить та описує в «*Nomo academicus*» П'єр Бурдьйо [4, 34 і далі]. Однак родинні зв'язки – це тільки один аспект. Племінні структури самосвідомості регіональних університетів постають перед нами в усій красі, щойно ми заходимо на веб-сторінки регіональних «університетів». Аналізуючи інформацію та її структурованість на сайтах університетів, можемо побачити чимало з того, що характеризує університетські племена українських країв. На чільному місці університетської веб-сторінки, у дев'яти випадках із десяти вас зустрине усміхнене обличчя Пана Ректора. Хоч би що писалося у вітальному слові, головний меседж сторінки – це місце належить такому -то вождеві. У подальшій структурі веб-сторінок домінує економічна прагматика: інформація для абітурієнтів має на меті забезпечити університетське плем'я ресурсами. Далі чимало сторінок присвячено чільникам родів – проректорським і завкафедральним посланням. Нарешті, інформація про факультети та кафедри, що не завжди, як виявляється, виставлена на сайтах, подається як символізація успішності певного племінного роду. Тут ви зустрінете інформацію про героїв племен, які захистили – що за героїчне дієслово! – дисертації. Про самі дослідження інформації мінімум. Головне – інформація про кількість докторів, кандидатів, тобто осіб, визнаних важливими та значущими. Як канібальський рід, що пишається головами переможених ворогів, університетські племена пишаються ступенями та званнями.

Навіть поверховий аналіз основної маси веб-сторінок українських університетів (а під час написання цієї статті було

переглянуто понад 150 таких витворів) говорить про суттєвий регрес у наукових практиках сучасної України. Якщо дослідницьке життя в Києві ще жевріє, то в областях тенденція до самоконсервації кафедр і наукових одиниць стає панівною.

Свого часу в XIX столітті у щойноствореній Німеччині регіоналізація університетів – і це в країні, де земельні відмінності більш ніж поважаються, – була помітною проблемою. Цікаво, що академічна спільнота сама знайшла спосіб подолання регіоналізації. Кадрова політика німецьких університетів полягала в стимулюванні постійної міграції університетських викладачів [3, 70]. Міграція професорів і викладачів забезпечувала науково-дослідну конкуренцію та сприяла зростанню якості як освіти, так і досліджень. Уже на середину XIX ст. німецькі університети можна назвати єдиним науковим полем, де конфлікти й дебати відбуваються між полюсами природничих і духовних наук.

Слід звернути увагу на те, що спільне наукове поле стало утворюватись у провідних європейських країнах: Британії, Франції, Росії та Німеччині. Разом із тим кожне з полів суттєво детермінувало себе у відмінності від сусіднього. Так, французьке та німецьке наукове поле було значно інтегроване всередині, але суворо підкреслювало свою відмінність від сусідського. Якщо німецька наука трималася на наукових школах, то французи пишалися «республіканським» устроєм науки, де стосунки були суто «наукові» [детальніше див.: 2, 91]. Для німецьких університаріїв наступність «учитель – учень» була важлива, для французів предметом гордощів була відсутність учнів.

У Франції науковця уявляли громадянином республіки наук. Тут належність до школи була негативною ознакою, як дослідницька несамостійність. Досвід «армії» В. Кузена та «церкви» О. Копта призвів до виразно негативного ставлення до шкіл у філософії. Анрі Бергсон та П'єр Жане підкреслено говорили про те, що не засновують шкіл [2, 93]. Автономізація науки в університеті була реалізацією чесноти інтелектуальної незалежності.

Російські університети в XIX ст. також було інтегровано в єдиний науковий простір. Однак особливістю російського університету була надтісна співпраця університетських установ із урядом, яка створювала єдину ідеологічну структуру. Навіть

створення нових університетів у Росії після першого польського повстання стало елементом контролю за режимами істини й ідеологічними системами, принаймні на території Південно-Західного краю. Щоправда, в науковому полі це дозволило постати феномену інтелігенції, яка засадами свого мислення мала моральну критику держави. Мало того, новизна Університету в культурі Росії потребувала більшої відкритості та комунікабельності з іншими науковими полями.

Революцію та радянський режим, здається, пережила саме ідеологічна усталеність зв'язку «університету» та держави. Повна пролетаризація й одержавлення старих університетів позбавили університаріїв можливості мати єдине спільне наукове поле. Примат ідеологічного режиму і виконання державного запиту поступово знищили російський університетський етос. Натомість виник патріотичний тип університетського мислення, який поступово призводить до ситуації, коли небезпечний зв'язок університетської освітньої місії з університетською науковою місією розривається. Сама підстава дії критичного раціоналізму зникла з колись класичних університетів. Нова хвиля створення «університетів» остаточно знищила підстави зв'язку Університету як інституціоналізованої раціональності в її науково-освітній соціальній дії з українськими вищими навчальними закладами.

Будь-яка реформа, спрямована на посилення контролю за ВНЗ з боку уряду, призведе до консервації безуніверситетськості української культури та зменшить шанс на використання нами шансів та можливостей, наданих Другим Модерном.

Список використаної літератури:

1. *Бурдые П.* Университетская докса и творчество // Socio-Логос. – М., 1996.
2. *Фабиани Ж. Л.* Философы республики // Логос. – М., 2004. – № 3-4 (43). – С. 91-122.
3. *Шнайдер У. И.* Преподавание философии в немецких университетах в XIX в. // Логос. – М., 2004. – № 3-4 (43). – С. 61-90.
4. *Bourdieu P.* Homo Academicus. – Cambridge: Polity Press, 1990.

5. *Derrida J. Mochlos, or The Conflict of the Faculties // Eyes of University.* – Stanford: Stanford University Press, 2004. – P. 83-112.

6. *Weber M. Wissenschaft als Beruf // http://www.textlog.de/weber_wissen_beruf.html* (перевірено: 12.02.2007).